

Г. Бовсунівська,

методистка лабораторії методичного забезпечення,
викладачка кафедри педагогіки й андрагогіки,
комунальний заклад «Житомирський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти» Житомирської обласної ради
e-mail: bovsanna@ukr.net

Т. Трохименко,

методистка лабораторії методичного забезпечення,
викладачка кафедри педагогіки й андрагогіки,
комунальний заклад «Житомирський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти» Житомирської обласної ради
e-mail: trohim.toma@ukr.net

Місце та роль екскурсій в освітньому процесі початкової школи (природничий аспект)

Анотація. Пропонований зміст статті розкриває значення уроків-екскурсій у засвоєнні програмового матеріалу інтегрованого курсу «Я досліджую світ». Матеріал викладено з опорою на діяльнісно-пошукову, дослідницьку роботу, що реалізує мету циклів, нових освітніх програм (О. Я. Савченко, Р. Б. Шиян).

Розкрито значення екскурсії для ознайомлення дітей з природою; розглядаються види екскурсій, етапи проведення та планування; діяльність школярів під час екскурсії.

Ключові слова: екскурсія, спостереження, дослідження, план.

Екскурсія – це подорож. Вона реалізує можливості для комплексного використання методів навчання, збагачує знання учнів, допомагаючи виявити їхню практичну значимість. Урок-екскурсія є одним із ефективних засобів виховання школярів, особливо їхньої емоційної сфери.

Формування природознавчої компетентності неможливе без урізноманітнення методів, форм і засобів навчання. Згідно з Державним стандартом початкової освіти [4] та освітніми програмами [5] провідна роль у засвоєнні змісту освітнього матеріалу відводиться екскурсії, що допомагає уникнути поверхневості і формалізму під час освітнього процесу.

Важливе місце екскурсіям у початковій школі відводили як класики педагогічної думки, так і сучасні науковці: Т. Байбара, Н. Бібік, В. Ільченко, Л. Нагорна, О. Савченко, Н. Коваль. Їхні численні дослідження вказують на значимість екскурсій для формування природничої компетентності, пізнання закономірностей навколишнього середовища.

Саме тому метою статті є вибір теми «Місце та роль екскурсій в освітньому процесі початкової школи». Під час екскурсій учні сприймають і засвоюють знання шляхом переміщення до місця розташування досліджуваних об'єктів

(природи, підприємств, установ, історичних пам'яток тощо) та безпосереднього ознайомлення з ними.

Екскурсійні уроки сприяють реалізації дидактичних принципів зв'язку з життям, наочності. Формування нових знань через безпосереднє спостереження за природними, соціальними, виробничими об'єктами і явищами, долучення школярів до дослідницької діяльності – головна дидактична мета екскурсій.

Уроки-екскурсії дають можливість дітям пізнавати природу безпосередньо різними органами чуттів, розширюють кругозір, розвивають спостережливість, уміння бачити те, що раніше відбувалося поза їхньою увагою. Дослідження допомагають встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, що склалися у різних екологічних системах (природні угруповання: ліс, луки, степи, водойми, море тощо).

Спостерігаючи природу, досліджуючи її, школярі розвивають, збагачують мовлення. Виключне значення при цьому відіграє становлення екологічної культури в суспільстві. Під час таких занять дитячий організм загартовується і зміцнюється фізично.

Залежно від об'єкту вивчення розрізняються такі види екскурсій:

- за змістом – тематичні, комплексні;
- за об'єктом вивчення – природничо-наукові, соціальні, виробничі, з основ здоров'я, історичні, мистецькі, екологічні;
- за дидактичною метою – вступні, поточні, узагальнюючі.

Вступні екскурсії проводяться перед вивченням курсу або теми. Діти отримують загальне уявлення про досліджуваний об'єкт, проводять короткочасні спостереження. Орієнтовна тематика у 1 класі: «Моя школа», «Що мене оточує», «Ознаки осені». Другий клас: «Барви осені», «Зимонько-зима», «Зустрічаємо весну» та ін.

Поточні екскурсії допомагають ознайомитись з конкретними об'єктами, явищами в природі. Пропонована тематика: «Рослини моєї місцевості», «Лікарські рослини поруч з нами», «Червонокнижні рослини», «Хвойні рослини», «Звуки природи».

Узагальнюючі екскурсії проводяться у кінці теми, її частини. Школярі знаходять в навколишньому середовищі те, що вивчали, що їм цікаве, потрібне в подальшому використанні. Так, у 1 класі темами таких екскурсій можуть бути: «Нежива і жива природа», «Тварини мого краю», «Взаємозв'язки у природі».

В освітній програмі інтегрованого курсу «Я досліджую світ» не конкретизовано тематику досліджень (у тому числі й екскурсій). Академічна свобода вчителів дозволяє самостійно визначити число екскурсій, тематику, місце і час їх проведення, а також досліджувати об'єкти і явища.

При складанні календарно-тематичних планів обов'язково слід передбачити місце проведення і тематику екскурсійних занять.

У навчальних програмах початкової школи передбачено 20% резервного часу. Вчитель може використовувати цей час на власний розсуд (вдосконалення вмінь, дослідження місцевого навколишнього середовища (довкілля), краєзнавчі розвідки, дослідницько-краєзнавчі проєкти, екскурсії). Доцільно планувати

корекційно-рефлексійні уроки / дні для подолання розбіжностей у навчальних досягненнях учнів.

Уроки-екскурсії мають іншу структуру і потребують різних завдань для кожного етапу уроку. Необхідне обладнання, яке слід підготувати: блокнот, олівці, ручки, пакети для збору природного матеріалу, гербарні папки, сачки, біноклі, лупи, гномон, компас, термометр, мірні стрічки.

Важливо, що все побачене, зібране на екскурсії, слугує матеріалом, за допомогою якого вчитель буде урок, позакласне заняття спільно з вихователем ГПД, асистентом, використовує під час виконання практичних робіт. Школярі збирають різні природні матеріали: насіння і плоди, корисні копалини, лікарські рослини, листя з різних дерев, кущів, окремі рослини або їхні частини. Це дозволяє краще усвідомити і сприйняти дану тему, чого не можна досягти на комбінованому уроці.

Школярів слід попередити про неприпустимість порушення природного стану навколишнього середовища, так як природний матеріал потрібно збирати в обмеженій кількості і лише той, який знадобиться в освітньому процесі на наступних уроках.

З розвитком цифрових технологій в практиці роботи вчителів початкових класів важливе місце надається новій формі екскурсій – віртуальні екскурсії. Це організаційна форма навчання, завдяки якій в освітній процес вписується віртуальне відображення реальних об'єктів з метою створення умов для самостійного спостереження, збору необхідних фактів тощо.

Переваги такої екскурсії:

- доступність;
- можливість повторного перегляду;
- наочність;
- наявність інтерактивних завдань;
- можливість відвідування тих місць, у яких не були, але про які важливо знати.

Учителям сучасної української початкової школи доцільно скористатися положенням Міністерства освіти і науки України, яке радить відвідати школярам такі визначні місця:

- ансамбль історичного центру м. Львова (Палац Потоцьких, Високий замок);
- «Золоте кільце» Полтавщини (Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішні, Свято-Преображенський Мчарський монастир, Гоголівські місця);
- Національний дендрологічний парк «Софіївка» (м. Умань, Черкаська обл.);
- Національний заповідник «Замки Тернопілля» (Збарзький, Тернопільський (Старий), Ягільницький замки, Вишнівецький палацовий комплекс, замок Гольських (м. Чортків);
- національний заповідник «Софія Київська», Києво-Печерська лавра;
- національний заповідник «Хортиця» (м. Запоріжжя);

- Свято-Успенська Почаївська Лавра (Тернопільська обл.);
- Шевченківський національний заповідник у м. Каневі.

Очікувані результати проведеного екскурсійного заняття залежать від підготовки його вчителем: визначення місця проведення екскурсії, об'єктів дослідження (дослідження природного угруповання, хвойних дерев, тварин: білочка, сорока та інших птахів, мурашників тощо).

Тема, час проведення обов'язково регламентуються навчальним планом і розкладом уроків. Слід розробити маршрут, підібрати загадки, вікторини, вірші, провести інструктаж учнів з безпеки життєдіяльності. В цілепокладанні передбачити освітню мету; в цілереалізації – методи навчання, об'єкти спостереження, хід екскурсії, оформлення результатів, рефлексію.

Екскурсія – це не просто повторення вивченого матеріалу, а збагачення новим, поглиблення і розширення знань про навколишній світ, що допоможе вчителю виконувати завдання програмового матеріалу. Дослідницька робота сприятиме розвитку допитливості, спостережливості, закріпленню і поглибленню знань, набутих на уроках.

На узагальнюючому підсумковому занятті учні діляться враженнями, дають відповіді на питання, які вчитель поставив перед початком екскурсії. Оформлення матеріалів проводиться з врахуванням потреб дослідницького осередку освітнього середовища.

Отже, екскурсії в сучасній українській початковій школі мають велике пізнавальне і виховне значення. Екскурсійні заняття різних видів конкретизують, поглиблюють і розширюють знання дітей. Школярі мають можливість перевіряти на практиці теоретичні знання і трансформувати їх в уміння і навички.

Список використаних джерел та літератури

1. Байбара Т. М. Методика навчання природознавства в початкових класах : навч. посіб. Київ : Веселка, 1998. 338 с.
2. Бібік Н. М. Нова українська школа: poradnik для вчителя / за заг. ред. Н. М. Бібік. Київ : Літера ЛТД. 2018. 160 с.
3. Гілберг Т., Тарнавська С., Павич Н. Методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 1–2 класах ЗЗСО на засадах компетентнісного підходу : навч.-метод. посіб. Київ : Генеза, 2019. 256 с.
4. Державний стандарт початкової освіти : зі змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2019 № 688.
5. Навчальні типові освітні програми / розроблені під кер. О. Я. Савченко та Р. Б. Шияна. Київ : Освіта, 2019.